

դուռնից հինգ խոտաբույսից չափաց եւ Պաշտօնաց յուսարից զպտութեամբ, զոր իմ գտեալ ի Միջագետս ի նորին աշակերտացն, կամեցայ ձեզ զըուցակարդել:

Դ. «Քանզի այսու ունէր վերնագիրն այսպէս. Եւ Աթաբէկէն Քէլէ Գրեթէ ի վերայ որ յառաջ յայտն իմէ յեւթոն զաւա Խոթաբույսից չափաց եւ Պաշտօնաց յուսարից զպտութեամբ:

Ե. «Զոր փորք մի եւ ապա յիւրում տեղւոյն տեսցես զպատճենն:

«Բայց ես նախ (քան արձանագրութեան անցնելը) առաջին զվէպս յանձն երայ եւ յաշտ սկսայց ասել, նախ զնախնեացն պատմութիւնս աւստի եղև սկիզբն ամենայն երկրի շինութեանց լըմանց. եւ անտի ի սոյն պատուաստելոյ յաւգել զըուցակարդութեան վէպս հակադրանցն եւ զառասպելս ունայն անհանձար դարացն. եւ այնն:

Այս յառաջ բերած հասածից երեւումէ որ մեր յիշատակագրութիւնը ամբողջովն չի պատկանում ոչ Մարաբային, ոչ Ագաթանգեղոսին եւ ոչ առաջին գէգեղով խոտը Անանունին: Յիշելով յիշատակագրի բովանդակութիւնը, որ նախապէս գծեցինք, կարող ենք քայլ առ քայլ հետեւիլ ներածութեան ամենահետաքրքրիկ կէտերին եւ Անանունի համեմատ կազմել մեր յիշատակագրի յառաջանալու հետեւեւալ պատմութիւնը, սկզբում Ագաթանգեղոս մի ինչ որ քաջին Տրդատայ հրամանով գրումէ մի վեմի վերայ թագաւորների պատմութիւնը, թագաւորների այս պատմութիւնը յուսարէն դպրութեամբ գտնուում եւ Սանատուրուկի ապարանքի պեղման ժամանակ, եւ ընկնումէ Մըծուրնացի (Մըքնացի) Մարաբա փիլիսոփայի ձեռքը. այս փիլիսոփան գտնումէ այդ պատմութիւնը ոչ թէ պարելով այն, ինչպէս մի հմուտ խուզարկու, այլ պատահամբ, Պարսից գրան սխեւ եւ հարկաւոր որ եղել եւ այս նպատակով Սանատուրուկի ապարանքի աւերակներն պեղել են եւ աննպաստի կերպով գտել յիշեալ արձանագրութիւնը. եւ իմ կարծիքով այս մասն եւ անխարկում յիշատակագրի առաջին մութ նախագաւթութիւնը, թէ «Եւ եղև ոչ ի կամայական պիտոյից վարժ խուզակի զանստաբարգրել ժամանակ:

Երեսոյ Անանունը ձեռք է բերում այդ պատմական լանդագրին արձանագրութիւնը Միջագետքում, Մարաբայի աշակերտներից. սա պարունակումէր «ամբ եւ աւուրք, (այսինքն

պատմութիւն) հինգ թագաւորացն չափաց եւ Պարթեւաց,» եւ նրա խորագիրն էր. «Ագե Խոթաբույս թագաւորացն չափաց,» Անանունը վճռեց վերապատմել այն, եւ այդ բաական չհամարելով նախագրեց ինչ մի քանի բան. «Փորք մի եւ ապա յիւրում տեղւոյն տեսցես զպատճենն» «ատում եւ Անանունը. եւ զժուար չէ պտուի ենթագրութեան արձանագրութիւնը, որ պարունակում էր Պարթեւաց եւ չափաց հինգ թագաւորների Պատմութիւնը: Յայտնի է, որ յիշատակագրի երկրորդ կէտը նուիրում է այս նիւթին, բայց դրանք, ձեռնարկելով երկրորդ կիսին, այսինքն արձանագրութեան պատճենին, Անանուն, ինչպէս տեսնք, մի անգամ եւս յիշեցնում է, որ այդ իրեն չի պատկանում, նա անուանում է աղբիւր՝ ասելով. «Քանզի զսոյն (զթագաւորութիւնն Արշակունեաց) ձառն ժամանակագիրն» այսպէս, որպէս առաջիկ կայ,» Հետեւեւալս այն «ժամանակագիրն», Ագաթանգեղոսն է, Մարաբայի եւ նրա աշակերտների միջոցով Անանունի ձեռքն ընկած պատմական արձանագրութեան հեղինակը: Ինչ ենք տեսնում: Անանունը Արշակունիներին առանց այլեւայլութեան չափաց առաջին թագաւորներ է համարում, որ պարզ երեւումէ Ագաթանգեղոսի արձանագրութեան խորագրից: Մեր այս Անանունին բոլորովին անյայտ են չափագրան հարուստութեան թագաւորներն, որոնց միին անունը միայն Մ. Խորենացուն անպատմելի ոգեւորութիւն է ազգում. մինչեւ Արշակունիները Անանունը ձանաղում է Հայերին որպէս Բարեբաղնիներին, Մեղացեաց եւ Մակեդոնացիներին եւ թակայ եւ ոչ ազգային թագաւորների առաջնորդութեամբ յաղթող մի ժողովուրդ, երբ Խորենացին կը ցանկար աշխարհ գալ, որպէս զի իւր հարազատ թագաւորների տեսութեամբ իրանձնաբար:

(Ըբռանալէք):

ԹԱՐԳՄ. Ե. ԱՆԱՅԵԱՆ:

ՈՒՂԵԳՐԱԿԱՆ

ՍԵՒԹՈՎՈՒԹԻՒՆԿԱՆ ԵԶՆԻՐԸ

ԺԷ.

ՍՆԱՄԱՆՈՒՄ:

Մտանք նաւահանգիստ՝ ձախ կապէն մեզ սպանաբար ահագին տարութեանց հովանաւորութեան տակ: Հաղաքը՝ լեւնեւու, բլուրեւու վրայ փռուած՝ ամբիթեատրոնի դիմացին եւ ծաղկեղբեր

ծովային պատերազմական դիրքը: Այս պարտեզի մէջն են ամառային թէկաորդին եւ Yacht-club, որ այտեղե մտնելն աւելի յաճախուած եւ յարգուած հաստատութիւններն մէկն է, եւ անգամնքն ունի նաեւ օտար քաղաքացիներ:

Հասն նշանաւոր է եւ իսկապէս Սեւաստոպոլի գլխաւոր արժանաւորութիւնն է մեծ նաւահանգիստն որ շատ խոր մտած է ներս, եւ ինքն իր մէջ եւս զատ ան ճիւղերու կը բաժնուի, որոնք նոյնպէս նաւահանգիստի անուն կը կրեն. ինչպէս՝ Корабельная бухта (սոսնաբէլի նաւահանգիստ), որ առաջինն է ծովէն մտնելուն պէս, յետոյ կու գայ Артиллерийская (թնդանոթաձգական) որ այժմ կը ծառայէ իբրեւ աւելարական նաւերու ապաստանարան, ապա ամենամեծը՝ Южная (հարաւային), որ 3¹/₂ քիլոմետրի մօտ երկայնութիւն, 300 մետրի լայնութիւնն է: 35 մինչեւ 56 ոտք խորութիւն ունի: Այս շարանային կառուած նաւահանգիստն՝ իր ամեն կողմէ պատրաստութեամբ զգեցող շնորհիւ մեծամեծ գիւրդութիւններ ու յարմարութիւններ կ'ընծայեցեն. այստեղ են պատերազմական նաւերը՝ «Հարաւայինին» մի ճիւղն ալ աւազանածն ուրիշ փոքրիկ նաւահանգիստ մի կը ձեւաւորէ, որու ափանց վրայ հաստատուած են զօրանոցներն ու յարակից շէնքերը: Իսկ ամբողջ նաւահանգիստին երկայնութիւնը 7 քիլոմետր է: Բայց քի վերադայն յիշուած ճիւղերէն՝ ուրիշ աւելի փոքր խորշեր ալ կան, որոնք ապտորեն կրնան իբրեւ ապաստանարան ծառայել ամեն կարգի նաւերու: Այսպիսի խորշերէն մէկուն՝ եւ յատկապէս Կոմիտեմ 1854ի պատերազմին ժամանակ, Գաղղիայից փոքր քաղաք մի հինովն էին բռն իրենց ազգային անով, որ կային պահգոհներ, խանութներ, թէկաորդներ նաեւ. cafés chantants, որոնք վերջացան՝ պատերազմին դարարելովն եւ Գաղղիացաց հեռանալովն: Նաւահանգիստին այս ճիւղատարութիւնն հետեւութեամբ Սեւաստոպոլ եւս 3 մասի բաժնուած է, հիւսիսային, հարաւային եւ նաւական:

Սեւաստոպոլն մէջ գիտելու արժանի տեղերն մէկն է՝ Ռուսաց հանգանգական ընկերութեան հիւրանոցն: Նաւական աւազանը՝ Морской база (Մորսկոյ Բէզէ), իւր վերաբերող մեքենայովն, ձուլարանային եւ այլ զանազան գործարաններովն: Նշանաւոր է մանաւոր վերադարձ մեքենան, որ եւրոպական այսորինս նաւարաններուն մէջ ալ իր պատուաւոր տեղն ունի անշուշտ: Այս մեքենային պայշտունն է մեծ, մինչեւ 2000 տալանաւաշարի ծանրութեամբ նաւերը ծովէն ցնալը հասնել եւ փոխադրել նաւարանին այն մասն՝ ուր նորոգութիւնը կը կատարուի: Եւլիէը այս նպատակի համար երկու երկու թուղ ունի, եւրոպայէնին 850 ոտք երկայնութեամբ, որոնց 420 ոտքը ջրի վրան է, եւ 430ը ջրի տակ: Այստեղ կը նորոգուին այս շուգեռուտը ընկերութեան նաւերը: Նաւարանին մէջ շինուած են եւ կը շինուին նաեւ բազմաթիւ նաւեր, նոյն իսկ պատերազմական, ինչպէս են Սեւ ծովու նաւատորմին՝ Չեմա, Սեւա եւ Գեորգի Գեորգիևի (Ս. Գեորգ. Յայրաբան) զբաղաւարտներն (ամէն մէկը 10 հազար տակառաշարի) եւ Կեբուէն, Տեբէն եւ Ռ-բուէն թնդանոթակիր

նաւերը (cannonniers): Նաւարանն ունի իր յատուկ մեքենագործական բաժին, ուր նաւերու մեքենաներ կը ձուլուին եւ կը նորոգուին: Ընկերութիւնն այստեղ արեւեստղապետական դպրոց ունի բացած, ուր 50 աշակերտ կ'ուսանին՝ պատրաստուելով՝ նաւարանի վարպետ եւ ապա շուգեռուներու մէջ մեքենայագետ լինելու: Նաւարանն էլ ինչ վեր՝ բարձրագոյնակի վրայ՝ Սեւ ծովու նաւատորմին նախկին հրամանատար Լազարէվ ծովապետին արձանը կը բարձրանայ:

Սեւաստոպոլի հիմնարկութիւնը շատ հինն է, եւ այն ալ շնորհիւ իր աննման նաւահանգիստին է եղած: Երբ 1783ին Ռուսներն զարմի վերջնախանայէս գրաւեցին, նաւահանգիստն ներքին ծայրը միայն թաթարաց զեզ մի կար սննդան, եւ վիճակին արժանի կոչմամբ՝ Էլեիլպօ (ժեբ) աւուած: Բայց նաւահանգիստն այնպիսի էր որ յաղթականաց ուշադրութիւնէն չէր կրնար վերապել. եւ ահա հետեւեալ տարին կատարին Բ. կայսրը՝ հին յատուկ հրովադրուակ կը հրամայէր՝ «Թաթարական Ախթիար զինղի» գեներալական նաւահանգիստ կառուցանել, ծովապետութեամբ, նաւարանով եւ ամրութիւններով: Եւ ժամանակին ոգւղին հետեւելով դատական անուամբ կը կնքէր զայն՝ — Սեւաստոպոլ, թէեւ մինչեւ 1825 նորախառնջ քաղաքն դեռ իր Էլեիլպօ անունը կը կրէր: 1804ին Սեւաստոպոլ Սեւ ծովու նաւատորմին գլխաւոր նաւահանգիստն դուր, եւ 1826ին քաղաքն եւ նաւահանգիստի ամրութիւններուն մեծ ոյժ տրուելով, այն ժամանակին սկսաւ հետզհետեւ ծաղկիլ. եւ ամէլ: Զարգացման վերին կէտին էր հասնել՝ երբ 1855ին պաշարուածն ու ռաբանուած թիւնը ծաղկեալ քաղաքն աւերակաց կայտ դարձուցին: Այնուհետեւ թէկուր Սեւաստոպոլի կրկին շինութիւնն եւ ամրութեան յառաջ տարուեցաւ, բայց՝ ինչպէս ինչեղեքն՝ աւերակներուն թողուած յիշատակները դեռ թաթար են մնացած, մանաւանդ չըջակայից վրայ: Այսու աննշանին Սեւաստոպոլ իր այժեան վիճակին մէջ ալ՝ իւր նաւահանգիստին գրեթէ շնորհիւ շատ գեղեցիկ քաղաք է, եւ կարեւոր իբրեւ պատերազմական ծովային նաւահանգիստ, որ երկրորդն է Սեւ ծովու վրայ՝ Օդեսայէն վերջը: Քաղաքն այժմ 16 հազար բնակիչ ունի, որոց մէջ Հայաց թիւը 500ի հազիւ կը հասնի, մեծա մասամբ եկամտներ, որոնք քահանայ եւ եկեղեցի չունին, եւ թէ այտեղե, թէ Եպիսկոպի օսկաւաթին Հայերը՝ Եւպատրիոյի քահանան է որ կը հովուէ:

Սեւաստոպոլ՝ երկաթուղով կապուած է Օդեսայի եւ միւս գծերու հետ, եւ Ռուսիոյ ներքին նաւագններն, նոյն իսկ մայրաքաղաքներէն Կաւկասիոս եկողներու համար՝ ընտրելն է ուղղակի Սեւաստոպոլի վրայէն դալ քան Օդեսայի, իբրեւ աւելի կարճ ճանապարհ:

Սեւաստոպոլի փողոցներուն վրայ տկամայ յիշեցի Գ. Պոլոյն եւ Գեորգի Գեորգիևը: Այստեղ ոչ

1 Յունական բառ. որ կը նշանակէ Գեորգիական քաղաք: Սեւ ծովու եզերաց վրայ կայ արդէն հին յունական քաղաք մի նոյն անուամբ: Բայց ոչ այստեղ, ինչպէս գտնի սխալմամբ կարծես են հիմնադրներն, այլ Սեւաստոպոլ մաս:

Թէ մէկ պլլ տասնեակներով կան այնպիսի «աւարաբէնի», Թէ եւ ոչ այնչափ «էր-տէ» (բարձր), բայց քաղաքին դարձեալ դժուար: Ամբիթեալորի ձեւով շինուած քաղաքն ուրիշ կերպ ալ չէր կրնար վարուիլ իր բնակիչները ծովագլորի հարթուած թեւէն մինչեւ վերին բարձրաւանդակները հանելու համար, եւ անդայից փոխափայտկան անտարբէրութեամբ կ'իջնէն ու կ'էլէն շարունակ այս աստիճանաւոր դարձեալներէն:

Բաղվարէն նաւաստանոցի անդայ Անաստասյոյի յաղթական կամարին տակէն Այս «Յաղթական կամար» կոչած¹ երկու կարգ սիւներու վրայ հաստատուած կամար մի է, որու ձախտաբն վրայ կը կարգացուի 1846 թուականը: Այս կամարը «կամարի նաւամատոյց» կը կոչուի, ի յիշատակ Վոյնովիշ կամինի, որ բրեւէ մեծ ծովու նաւատարմէն հրամանատարն է եղեր:

Թաղովով Անաստասյոյի իր աւերակներովն, իր նաւարանովն եւ ծովագլորի գեղեցիկ շէնքերովն ու փողոցներովն մտայ նաւ Բուլվարէն կը հաննի զինուորական երաժշտութեան ձայնն, ու կը խառնուի մեր շրջանաւ յոյնն, ապա մեծնաւները կը մանեն շարժման մէջ, եւ մենք կը սկսինք կամաց կամաց մտնելով ծովային եւ ցամաքային ամրութիւններուն: Գամարի մարտիչներն եւ ծովու զաւառներն անտարբէր աչք կը դիտեն զմեզ՝ իւր ուժայն փոստ հեղով յատուկ գուռով: Թեւաճ, եւ մենք բնականաբար առանց զանոնք զրգուելու կը սահինք գէպ ի բաց ծով: Օդը փառաւոր է. պայտառ ատոնցապարզ երկինք վրային՝ դիշերային թափուհին կը մեզմ լլայր կը փակէ ջրեղէն դաշտին վրայ: Մէկ կողմէն Անաստասյոյի հեռոյստէ հեռացող լայնիւրն, եւ միւս կողմէն խաղաղի ոհանգիստ տարածութեան վրայ փայլեցող լուսնի ճառագայթները դիտելով մնացիւր նաւայարկին վրայ մինչեւ որ ծովային թէթեւ գեփիւռն եկու ծանրացաւ փափկօրէն մեր արտեւանանց վրայ, եւ հանդաւանս պէտքն զգացող մեզ:

(Ըրբան-Էնի):

Գ. ՏԻՆՆԵՆՍ

ՀԱՅՈՍ ԵՒ ԳՈՒՅԷԶՈՎԷ ԿՈՒՍՏԵՐՈՒ ՄԱՆԱԳՈՐ-
ՀՈՐԴՈՒԹԻՒՆՆ ԳԵՊ Ի ՍՈՒՐԵՆՆԱ ՆՐԱԲՐԷ՛:

Չգուած այն խորհրդաւոր հրապոյրներէն, որոնցով Ափրիկէ այնչափ բազմաթիւ անձինքներու վրայ կ'ազդէ, եւ անգլիացի արշաւաններու Սոմալիան երկրին մէջ գտած որսական յաղորդութիւններէն հրապուրուած՝ 1893ին Նոյնմերի սկիզբը ծափալ ելանք գէպ ի Ափ-

րիկէի արեւելեան եղջիւրը, ուսկից 1894ին Ապրիլի սկիզբն աննշան ետ դարձանք:

Մեր արշաւանքին նպատակն էր որսի ու արեւմտեան ինդիլը, որուն կ'ընկերանար կարելի եղածին շափ գիտութեան ալ ծառայելու փափաքը:

Անցած ամառան մէջ արդէն Ալի Խար անուամբ Սոմալիան կարաւաններու ամենալաւ առաջնորդի (ապպան) մը ծառայութիւնները մեզի ապահովցուցին, որ Ատէն ու Պերդերա մեզի համար մարդիկ վարձեց եւ ուղտեր ու երկվարիկ գրաստներ գնման պատրաստեց, մինչդեռ եւ, Անտար Բէճէլ (Paget) գնդապետէն ամենասիրտըր աջակցութիւն գտնելով՝ այսպիսի արշաւանքի հարկաւոր բազմադիմի պիտոյքները հոգացի: Նոյնմերի 3ին 1893ին Այսի «Իմբերադոր» շողեանով հեռացանք թրիեստ քաղքէն:

Այս շքեղ նաւով բրած ծամբորդութիւնն ինչ շատ հեշտալի էր՝ ի մասնաւորի Սուէզ անցնելէն վերջը: Սեպ, ապալնր ծովայինայ լեռնագօտները, որոնք ալէն ձախէն մեզի ընկերացած էին՝ յետախաղաց հեռացան մեզմ, եւ քիչ ժամանակէն գտանք զմեզ լայնատարած, թխակապոյտ, արծաթի կոհակներով ծածկուած՝ Կարմիր ծովուն, վրայ: Տօթագին ջերմութիւն մը կը սկսի գգալն ըլլալ: Ամէն կողմ կը տեսնուի ծամբորդներ գնալազան լճիմաթութիւններու վրայ անգգալ երկնցած: Ամէն բան զնոյ մէջ կը ներկայանայ. որդի ծովն՝ որուն մակերեւութին վրայ արեգական փայլք կը փողփողեն, նաւը՝ որուն վրայ շարժում մը չի նշմարուի եւ որ կիզի արեգակէն պաշտպանուելու համար սպիտակեղէններ վրան առած է, ինչպէս նաեւ վերջնոյ բնակիչները՝ որոնք անհոգ կը մրափեն: Մի միակ պարագան որ կը յիշեցնէ մեզի թէ ստեպ դէպ ի հալաւային լայնութիւնը կ'ընթանանք՝ է մեքենային խորաձայն կանոնաւոր ծխոյն, եւ շշկը նաւացուկէն պատուուող աղախուն ալիքներուն, որոնք երկու կողմանէ կաթնամայր փրփրադէզ յորձանքներով կ'անցնին:

Ցանցառ շողեանաւ կը հանդիպինք Գեղ-իլներու փտառներ, որոնք իրենց զիծիկանման շարժումներովը սահելով կ'անցնին, եւ աստ անդ փոքրիկ, արծաթափայլ թռչուններ՝ ձկնառններ, որոնք խոյանալով ալիքներու վրայէն կը սլանան՝ վայրկեանական նոր կեանք մը կը ներշնչեն օրուան մեծակերպ միօրինակութեանը:

¹ Ներկայ շատ հետաքրքրական յորատման, զոր թարգմանաբար յառաջ կը բերենք, կոմս Զոյար Բրէ արգիւնէն է որ լոյս տեսաւ յաղորդ թիւթի մէջ՝ Mittheilungen der kais. königl. geographischen Gesellschaft in Wien, 1894, B. XXXVII Nr. 6. (Տե՛ս թիւթի վրէն: Նայի կայսերակ. արք. աշխարհագրական լեկտուրներէն):